

SOSYOKÜLTÜREL KOMİTE

BAŐKAN MEKTUBU

Sayın Katılımcılar,

Ben Bűra Erkoyuncu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 3. Sınıf ğrencisi ve aynı zamanda Ankara Hukuk DűŐnce Topluluęu 16. Dönem Yönetim Kurulu BaŐkanyım.

Ankara Hukuk DűŐnce Topluluęu olarak; ülkemizin güncel meselelerine iliŐkin zm nerileri üretmeyi, bu nerileri raporlaŐtırarak ilgili bakanlıklar ve üst kurumlara sunmayı ama layan bir vizyonla yola çıktığımız 4. Ankara Üniversitesi Gen lik alıŐtay'nın genel baŐkanlıęını üstlenmekten büyük bir gurur duyuyorum.

Her yıl bir öncekinin üzerine koyarak ilerlemeyi hedeflediğimiz alıŐtayımızda, bu yıl da ülkemizin güncel sorunlarını çok disiplinli bir bakış a ısıyla ele alarak somut ve uygulanabilir zm nerileri geliŐtirmeyi ama lıyoruz. alıŐtayımız kapsamında; Hukuk Komitesi, İnsan Hakları Komitesi, Güvenlik Komitesi, Doęal Afet Komitesi, Sosyokültürel Komite ve Gıda Politikaları Komitesi olmak üzere altı farklı komite yer almaktadır. Akademik ekibimiz tarafından hazırlanan bu komitelerde, sizlerin katkılarıyla ortaya çıkacak raporlar bizim i in son derece kıymetlidir. Katılımcılarımız i in özenle hazırlanan çalışma rehberlerinin, konferans sürecinde daha aktif ve verimli bir rol almanıza katkı sağlayacağına inanıyor; bu nedenle rehberleri dikkatle inceleyerek çalıŐtaya katılmanızı özellikle önemsiyoruz.

  gün sürecek etkinliğimizin hem verimli hem de keyifli ge mesi adına titiz bir hazırlık süreci yürüttük. Bu süre öte emek veren BaŐkan Vekilimiz Ahmet Berke Karagl'e, alıŐtay Koordinatörümüz Arzu Nur Uysal'a, Akademik ve Organizasyon Ekip Liderimiz Melek Jiyan Abi'ye, Genel Sekretemiz Kardelen Yıldıırım'a, akademik asistanlarımıza ve organizasyonda görev alan tüm yol arkadaŐlarıma i ten teŐekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca baŐkanlıęını yürütmekten gurur duyduğum Ankara Hukuk DűŐnce Topluluęu 16. Dönem Yönetim Kurulu yelerine ayrı ayrı teŐekkür ederim.

Farklı fakültelerden gelen siz değerli katılımcıların her bir komite kapsamında ortaya koyacağı fikirler ve üzüm nerileri, alıŐtayımızın temelini oluŐturmaktadır. Hazırlanacak raporların üst kurumlara sunulacak olması sebebiyle, dile getirilen her görüŐ ve önerinin taŐıdıęı önemin altını özellikle çizmek isterim. Birbirimizi dikkatle dinlediğimiz, farklı bakış a larına saygı duyduğumuz ve ortak zm önerilerinde buluŐtuęumuz; verimli, nitelikli ve keyifli bir konferans ge irmenizi temenni ederim.

Bűra ERKOYUNCU

Ankara Hukuk DűŐnce Topluluęu Yönetim Kurulu BaŐkanı

KOORDİNATÖR MEKTUBU

Değerli Katılımcılar,

Ben Arzu Nur Uysal, Ankara Hukuk Düşünce Topluluğu 16. Dönem Yönetim Kurulu Üyesi ve bu yıl dördüncüsünü düzenlediğimiz Ankara Üniversitesi Gençlik Çalıştayını Koordinatörüyüm. Önceki yıllarda akademi ekibinde bulunduğum bu konferansa koordinatörlük yapmaktan gurur ve mutluluk duyuyorum.

Her yıl daha iyiye taşımak için titizlikle çalıştığımız Ankara Üniversitesi Gençlik Çalıştayında bu yıl da Akademi Ekibimizle birlikte özenle hazırladığımız komitelerde yürüteceğiniz tartışmalar nihayetinde hazırlayacağınız raporlar çok kıymetli. Bu raporlara katkı sağlayabilmek ve konferansımıza iz bırakabilmek için komitenizin Akademik Asistanı tarafından hazırlanan çalışma rehberlerini okumanız büyük bir önem arz etmektedir.

Çalışmaya ayırdığımız değerli vaktinizin karşılığını verebilmek ve sizlere keyifli bir konferans sunabilmek için aylarca çalıştık. Bu hazırlık sürecine birlikte emek verdiğimiz Ankara Hukuk Düşünce Topluluğu 16. Dönem Yönetim Kurulu Başkanı Büşra Erkoyuncu'ya, Başkanvekili Ahmet Berke Karagöl'e, Genel Sekreteri Kardelen Yıldırım'a, Organizasyon Ekip Lideri Melek Jiyan Abi'ye; bu süreçte desteklerini esirgemeyen Ankara Hukuk Düşünce Topluluğu 16. Dönem Yönetim Kurulu üyesi arkadaşlarıma ve tüm bu süreçte büyük çaba gösteren Akademi ve Organizasyon ekip üyelerimize teşekkür ediyorum.

Önemle hatırlatmak isterim ki komitelerinizde yazacağınız çözüm raporları ilgili kurumlara sunulacaktır. Bu sebeple sunulan her çözüm önerisi çok kıymetlidir. Yeni insanlarla tanışacağınız, özgürce düşüncelerinizi ifade edeceğiniz ve ortak çözüm önerilerinde buluşacağınız verimli ve keyifli bir konferans geçirmenizi dilerim.

Arzu Nur Uysal

Ankara Üniversitesi Gençlik Çalıştayını Koordinatör

AKADEMİK ASİSTANDAN MEKTUP

Saygıdeğer Komite Delegeleri,

Sizleri, Türkiye’de tarikatlar ve dergâhların tarihsel, toplumsal ve hukuki konumunu ele almak üzere düzenlenen bu çalıştayda bir araya gelmiş olmanın heyecanı ve mutluluğu ile selamlıyorum. Bu komite, yalnızca bir tartışma zemini değil; aynı zamanda ülkemizin hukuk düzeni, toplumsal barışı ve inanç özgürlüğü açısından kritik bir meseleye ışık tutacak bir ortak akıl platformudur.

Tarih boyunca tarikatlar ve dergâhlar, dinî hayatın yanı sıra sosyal dayanışmanın, kültürel üretimin ve manevi rehberliğin önemli merkezleri olmuştur. Ancak modern devlet anlayışı ve laik hukuk sistemi içinde bu yapıların yeri, uzun süredir tartışma konusu olmaktadır. Bugün burada, bu tartışmayı daha derinlikli, daha sistematik ve daha çözüm odaklı bir şekilde ele almak üzere bir araya gelmiş bulunuyoruz. Bu çalıştayın amacı, yalnızca teorik bir değerlendirme yapmak değil; aynı zamanda geleceğe dönük somut öneriler geliştirmek, toplumsal düzeni güçlendirmek ve inanç özgürlüğünü güvence altına alacak hukuki çerçeveler üzerinde düşünmektir.

Komitemizin verimli geçmesi için her birinizin katkısının çok değerli olduğunu vurgulamak isterim. Farklı disiplinlerden gelen bakış açıları, farklı toplumsal deneyimler ve farklı akademik birikimler, bu çalıştayın zenginliğini oluşturacaktır. Bu çeşitlilik, tartışmalarımızı daha derinlikli kılacak; ortaya çıkacak önerilerin hem teorik hem de pratik açıdan güçlü olmasını sağlayacaktır.

Bu çalıştayın sonunda, yalnızca bir rapor ya da öneri metni değil; aynı zamanda geleceğe dair bir vizyon ortaya koyacağımıza inanıyorum. Devletin bu alanda net sınırlar belirlemesi, dinî yapıların kendi meşruiyetlerini güçlendirmesi ve olası istismarların önüne geçilmesi için hep birlikte yol gösterici ilkeler geliştireceğiz.

Siz değerli üyelerin özverili çalışmalarıyla, bu komitenin örnek bir işbirliği ve üretkenlik sergileyeceğine yürekten inanıyorum. Hep birlikte, ülkemizin hukuk düzenine ve toplumsal barışına anlamlı katkılar sunacak bir çalışmaya imza atacağız.

Çalıştayımızın verimli, sosyal, aktif, başarılı ve güzel geçmesini temenni eder; katkılarınız için şimdiden teşekkür ederim.

Saygılarımla,

Komite Akademik Asistanı

Çağatay Öden TAŞKIN

İÇİNDEKİLER

- Komite Akademik Asistanının Mektubu
- Komitenin Konusu ve Tanımı
 - Konunun Önemi
 - Komitenin Amaçları
 - Komitenin işlevi
- Temel Kavramlar
 - Tarikat
 - Dergah
 - Laiklik
 - İnanç Özgürlüğü
 - Cemaat
 - Tekke ve Zaviye
 - Şeyh ve Mürşid
 - Tasavvuf
- Konunun Anlatımı
 - Tarihsel Arka Plan
 - Fatih Sultan Mehmet Dönemi
 - II. Bayezid Dönemi
 - Cumhuriyet Dönemi
- Güncel Durum ve İstatistikler
 - Türkiye’de Tarikatların Yaygınlığı
 - Toplumsal Algı
 - İstatiksel Veriler
- Türkiye’de Hukuki Altyapı
 - Anayasa
 - Kanunlar
 - Mahkeme Kararları
- Dünyadan Karşılaştırmalı Örnekler
 - Fransa
 - Amerika Birleşik Devletleri
 - İran
 - Hindistan
- Konuya Dair Eleştiriler ve Taraflar
 - Destekleyen Görüşler
 - Eleştiren Görüşler
 - Taraflar
- Kaynakça

1. KOMİTENİN KONUSU VE TANIMI

Sosyokültürel Komite, gençlik çalıştayının en önemli tartışma alanlarından birini üstlenmektedir. Komitenin konusu, Türkiye’de tarikatlar ve dergâhların tarihsel gelişimi, günümüzdeki faaliyetleri, toplumsal etkileri ve hukuki düzenleme ihtiyacıdır. Bu konu, yalnızca dinî bir mesele değil, aynı zamanda sosyolojik, kültürel, hukuki ve siyasi boyutları olan çok yönlü bir tartışma alanıdır. Komitenin tanımı, gençlerin bu konuyu çok yönlü olarak ele almasını sağlamak üzerine kuruludur.

a. Konunun Önemi

Tarikatlar ve dergâhlar, İslam dünyasında ve özellikle Anadolu coğrafyasında yüzyıllardır varlığını sürdüren yapılar olmuştur. Bu kurumlar, bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, toplumsal dayanışmayı güçlendirmiş, kültürel üretime katkı sağlamış ve devlet-toplum ilişkilerinde önemli roller üstlenmiştir. Osmanlı döneminde dergâhlar, imarethaneler, aşevleri, kütüphaneler ve eğitim kurumları olarak hizmet vermiştir.

Cumhuriyet döneminde ise laiklik ilkesi doğrultusunda kapatılmış, ancak toplumsal etkilerini sürdürmüştür. Günümüzde tarikatlar resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermekte, bu durum hem inanç özgürlüğü hem de denetimsizlik açısından tartışma yaratmaktadır.

Bu tartışmanın önemi, yalnızca dinî özgürlükler bağlamında değil, aynı zamanda toplumsal düzen, devletin tarafsızlığı ve bireysel hakların korunması açısından da büyüktür. Tarikatların resmi bir statüye sahip olmadan faaliyet göstermesi, hem bireylerin inanç özgürlüğünü sınırlayabilir hem de toplumsal düzen açısından riskler doğurabilir. Bu nedenle, komitenin konusunun gençler tarafından tartışılması, gelecekte daha bilinçli ve demokratik çözümler üretilmesine katkı sağlayacaktır.

b. Komitenin Amaçları

Komitenin temel amacı, gençlerin bu konuyu çok yönlü olarak ele almasını sağlamaktır. Bu amaçlar şu şekilde sıralanabilir:

- Tarihsel bilinç geliştirmek: Tarikatların ve dergâhların tarihsel rolünü anlamak.
- Güncel sorunları tartışmak: Tarikatların günümüzdeki faaliyetlerini ve toplumsal etkilerini değerlendirmek.
- Hukuki düzenleme ihtiyacını analiz etmek: Tarikatların hukuki zemine oturtulması gerekliliğini tartışmak.
- Çözüm önerileri geliştirmek: Gençlerin fikir üretmesini sağlamak.

Bu amaçlar, gençlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmesine, demokratik tartışma kültürünü pekiştirmesine ve geleceğe yönelik bilinçli çözümler üretmesine katkı sağlar.

c. Komitenin İşlevi

Komite, gençlerin farklı bakış açılarını bir araya getirerek ortak çözümler üretmesini amaçlar. Bu bağlamda komite, laiklik ilkesinin korunması, inanç özgürlüğünün güvence altına alınması ve toplumsal düzenin sağlanması arasında denge kurmayı hedefler. Komite çalışmaları, gençlerin farklı bakış açılarını bir araya getirerek ortak çözümler üretmesini amaçlar.

Komitenin işlevi, yalnızca tartışma yürütmek değil, aynı zamanda çözüm önerileri geliştirmektir. Bu süreçte gençler, farklı bakış açılarını dile getirerek ortak çözümler üretmeye çalışır. Bu süreç, gençlerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmesine ve demokratik tartışma kültürünü pekiştirmesine katkı sağlar.

2. TEMEL KAVRAMLAR

a. Tarikat

Tarikat kavramı, İslam düşünce tarihinde tasavvufun kurumsallaşmış biçimini ifade eder. Kelime kökeni Arapça “tarîk”ten gelir; yol, yöntem, usul anlamındadır. Tasavvufî bağlamda tarikat, Allah'a ulaşmak için izlenen manevi yol, müşîd rehberliğinde sürdürülen disiplinli bir eğitim sürecidir. Bu yol, bireyin nefsiyle mücadelesini, ahlaki olgunlaşmasını ve manevi yükselişini hedefler.

• Tarihsel Kökenler

Tarikatların kökeni, İslam'ın ilk yüzyıllarında ortaya çıkan zahid hareketlerine dayanır. Basra ve Kufe'de yaşayan Hasan-ı Basrî gibi zahidler, dünyevi zevklerden uzak durarak ibadete yönelmişlerdir. 8. Ve 9. Yüzyıllarda bu zahid hareketleri tasavvuf adıyla sistemleşmiş, ardından müşîd etrafında toplanan topluluklar oluşmuştur. 11. Ve 12. Yüzyıllarda ise bu topluluklar kurumsallaşarak tarikat haline gelmiştir.

• İlk Tarikatlar

En eski tarikatlardan biri Kadiriyye'dir. Abdülkadir Geylânî tarafından kurulan bu tarikat, özellikle Irak ve Anadolu'da yayılmıştır. Rufaiyye, Nakşibendiyye, Mevleviyye gibi tarikatlar da farklı coğrafyalarda etkili olmuştur. Her tarikat, kendine özgü zikir yöntemleri, eğitim usulleri ve ahlaki disiplinler geliştirmiştir.

• Osmanlı'da Tarikatlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarikatlar yalnızca dini değil, sosyal ve kültürel işlevler de üstlenmiştir. Dergâhlar, imarethaneler, aşevleri, kütüphaneler ve eğitim kurumları olarak hizmet vermiştir. Tarikatlar, toplumun manevi ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra sosyal yardımlaşmayı da sağlamıştır. Örneğin Mevlevî dergâhları, sanat ve edebiyatın gelişmesine büyük katkı sunmuştur. Halvetî ve Nakşibendî tarikatları ise daha çok halk tabanında yaygınlık kazanmıştır.

• Mürşid-Mürid İlişkisi

Tarikatların en temel unsuru mürşid-mürid ilişkisidir. Mürşid, manevi rehberdir; mürid ise onun yolunda ilerleyen öğrencidir. Bu ilişki, disiplin, itaat ve güven üzerine kuruludur. Mürşid, müride nefis terbiyesi, ahlaki olgunluk ve manevi yükseliş için rehberlik eder. Bu bağ, tarikatların sürekliliğini ve disiplinini sağlar.

• Tarikatların Toplumsal İşlevi

Tarikatlar, bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde toplumsal dayanışmayı da güçlendirmiştir. Dergâhlar, yoksullara yardım, misafirlere barınma, öğrencilere eğitim gibi hizmetler sunmuştur. Ayrıca tarikatlar, Osmanlı'da devlet ile toplum arasında bir köprü işlevi görmüştür. Devlet, tarikatları denetim altında tutarken aynı zamanda onların toplumsal hizmetlerinden yararlanmıştı.

• Modern Dönemde Tarikatlar

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte 1925'te çıkarılan 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile tarikatların resmi faaliyetleri yasaklanmıştır. Ancak tarikatlar tamamen ortadan kalkmamış, yeraltına çekilerek faaliyetlerini sürdürmüştür. 1950 sonrası Demokrat Parti döneminde dini özgürlüklerin genişlemesiyle tarikatlar yeniden görünür hale gelmiştir. 1980 sonrası ise cemaatler ve tarikatlar, özellikle eğitim ve yurt faaliyetleri üzerinden gençler üzerinde etkili olmuştur.

• Günümüzde Tarikatlar

Bugün Türkiye'de tarikatlar resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermektedir. Bu durum, hem inanç özgürlüğü hem de denetimsizlik açısından tartışma yaratmaktadır. Bir kesim tarikatların manevi rehberlik sağladığını savunurken, diğer kesim istismar vakalarına dikkat çekmektedir. Tarikatların hukuki zemine oturtulması, şeffaflık ve denetim açısından önem taşımaktadır.

b. Dergâh

Dergâh, tarikatların ibadet, eğitim ve sosyal faaliyetlerini yürüttükleri mekânlardır. Mimari olarak semahane, misafirhane, aşevi ve kütüphane gibi bölümler içerir. Osmanlı'da dergâhlar, toplumsal dayanışmanın merkezleri olmuş, sanat ve edebiyatın gelişmesine katkı sağlamıştır. Cumhuriyet döneminde kapatılmış, günümüzde ise çoğu müze veya kültürel miras olarak korunmaktadır. Dergâhlar, tarihsel olarak toplumun hem manevi hem sosyal ihtiyaçlarını karşılayan kurumlar olarak önem taşır.

c. Laiklik

Laiklik, devletin din karşısında tarafsızlığını ve dinî yapıların kamusal düzeni bozmayacak şekilde faaliyet göstermesini ifade eder. Türkiye'de laiklik, 1937'de Anayasa'ya resmen girmiştir. Tarikatlar bağlamında laiklik, hem inanç özgürlüğünü korumak hem de devletin tarafsızlığını güvence altına almak açısından önemlidir. Laiklik, dinî yapıların kamusal alanda sınırlarını belirlerken aynı zamanda bireylerin özgürlüklerini de garanti altına alır.

d. İnanç Özgürlüğü

İnanç özgürlüğü, bireylerin dini inançlarını serbestçe yaşama ve ifade etme hakkıdır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. Maddesi "Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir." ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. Maddesi "1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir. 2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir" bu özgürlüğü güvence altına alır. Tarikatlar bağlamında inanç özgürlüğü, bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamasını sağlarken, aynı zamanda kamu düzeni açısından sınırlandırılabilir. Bu nedenle, inanç özgürlüğü ile toplumsal düzen arasında denge kurulması gerekir.

e. Cemaat

Cemaat, dini veya sosyal amaçlarla bir araya gelen toplulukları ifade eder. Tarikatlarla yakın ilişkili olan cemaatler, özellikle modern dönemde eğitim, yurt ve sosyal yardım faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Türkiye'de cemaatler, toplumsal dayanışmayı güçlendirirken aynı zamanda devletle ilişkileri nedeniyle tartışma konusu olmuştur.

f. Tekke ve Zaviye

Tekke ve zaviyeler, tarikatların faaliyetlerini yürüttükleri mekânlardır. Osmanlı'da hem dini hem sosyal hizmetlerin merkezleri olmuşlardır. 1925'te çıkarılan kanunla kapatılmış, Cumhuriyet döneminde resmi olarak faaliyet göstermeleri yasaklanmıştır. Günümüzde tekke ve zaviyeler, tarihsel miras olarak önem taşımaktadır.

g. Şeyh ve Mürşid

Şeyh veya mürşid, tarikatlarda manevi rehberdir. Mürşid-mürid ilişkisi, disiplin, itaat ve güven üzerine kuruludur. Şeyh, müride nefis terbiyesi ve manevi yükseliş için rehberlik eder. Bu ilişki, tarikatların sürekliliğini ve disiplinini sağlar.

h. Tasavvuf

Tasavvuf, İslam düşüncesinde Allah'a yakınlaşmayı amaçlayan manevi bir yol olarak tanımlanır. Tarikatların temelini oluşturan tasavvuf, bireyin nefsiyle mücadelesini, ahlaki olgunluğunu ve manevi yükselişini hedefler. Tasavvuf, İslam kültüründe edebiyat, musiki ve sanatın gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

3. KONUNUN ANLATIMI

a. Tarihsel Arka Plan

Tarikatların tarihsel arka planı, İslam dünyasında tasavvufun doğuşuna kadar uzanır. Tasavvuf, İslam'ın ilk yüzyıllarında zahid hareketleriyle ortaya çıkmış, bireylerin dünyevi zevklerden uzaklaşarak ibadete yönelmesiyle şekillenmiştir. 8. Ve 9. Yüzyıllarda Basra ve Kufe'de yaşayan Hasan-ı Basrî gibi zahidler, tasavvufun temelini atmışlardır. Bu dönemde bireysel ibadet ve manevi arayış ön plandayken, 11. Ve 12. Yüzyıllarda tasavvuf kurumsallaşarak tarikatlar ortaya çıkmıştır.

Tarikatlar, İslam dünyasında farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde gelişmiştir. Kadiriyye, Rufaiyye, Nakşibendiyye ve Mevleviyye gibi tarikatlar, farklı zikir yöntemleri, eğitim usulleri ve ahlaki disiplinler geliştirmiştir. Anadolu'da ise Mevlana Celaleddin Rumi'nin öncülüğünde Mevlevilik ortaya çıkmış, kültürel ve sanatsal üretime büyük katkı sağlamıştır.

Osmanlı döneminde tarikatlar, devletle iç içe geçmiş, toplumsal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Dergâhlar, imarethaneler, aşevleri, kütüphaneler ve eğitim kurumları olarak hizmet vermiştir. Tarikatlar, toplumun manevi ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra sosyal yardımlaşmayı da sağlamıştır.

b. Fatih Sultan Mehmet Dönemi

Fatih Sultan Mehmet dönemi, tarikatların Osmanlı'da güç kazandığı bir dönemdir. İstanbul'un fethiyle birlikte yeni başkentte tarikatlar önemli bir rol üstlenmiştir. Fatih, tarikatlara hem destek hem denetim yaklaşımı sergilemiştir.

Fatih döneminde Mevlevilik ve Halvetilik güçlenmiştir. Mevlevî dergâhları, İstanbul'un kültürel dokusuna katkı sağlamış, musiki ve edebiyatın gelişmesine öncülük etmiştir. Halvetî tarikatı ise halk tabanında yaygınlık kazanmıştır. Fatih, tarikatların toplumsal düzeni bozmayacak şekilde faaliyet göstermesine izin vermiş, aynı zamanda devletin denetimini sürdürmüştür.

Fatih'in tarikatlara yaklaşımı, devletin tarafsızlığını korurken zamanda toplumsal düzeni sağlamayı amaçlamıştır. Bu dönemde tarikatlar, hem manevi rehberlik hem de sosyal hizmetler sunarak Osmanlı toplumunda önemli bir rol oynamıştır.

c. II. Bayezid Dönemi

II. Bayezid dönemi, tarikatların daha da güçlendiği bir dönemdir. II. Bayezid, dindar kişiliğiyle bilinir ve tarikatlara yakın bir tutum sergilemiştir. Bu dönemde Halvetî ve Nakşibendî tarikatları güçlenmiş, dergâhlar sosyal yardımlaşma faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır.

II. Bayezid, tarikatların devlet politikalarıyla uyumlu olmasına önem vermiştir. Tarikatlar, toplumsal düzenin sağlanmasında devletle işbirliği yapmıştır. Bu dönemde dergâhlar, yoksullara yardım, öğrencilere eğitim ve misafirlere barınma gibi hizmetler sunmuştur.

II. Bayezid'in tarikatlara yaklaşımı, onların toplumsal düzeni bozmayacak şekilde faaliyet göstermesini sağlamak olmuştur. Bu dönemde tarikatlar, Osmanlı toplumunda hem manevi rehberlik hem de sosyal hizmetler sunarak önemli bir rol oynamıştır.

d. Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte tarikatlar ve dergâhlar yeni bir döneme girmiştir. 1925'te çıkarılan 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu ile tarikatların ve dergâhların resmi faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu kanun, laiklik ilkesinin uygulanması açısından önemli bir adım olmuştur.

Cumhuriyet döneminde tarikatlar yeraltına çekilmiş, resmi olarak faaliyet göstermemiştir.

Ancak toplumsal etkilerini sürdürmüşlerdir. 1950 sonrası Demokrat Parti döneminde dini özgürlüklerin genişlemesiyle tarikatlar yeniden görünür hale gelmiştir. 1980 sonrası ise cemaatler ve tarikatlar, özellikle eğitim ve yurt faaliyetleri üzerinden gençler üzerinde etkili olmuştur.

Günümüzde tarikatlar resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermektedir. Bu durum, hem inanç özgürlüğü hem de denetimsizlik açısından tartışma yaratmaktadır. Bir kesim tarikatların manevi rehberlik sağladığını savunurken, diğer kesim istismar vakalarına dikkat çekmektedir.

Cumhuriyet döneminde tarikatların konumu, laiklik ilkesi ve inanç özgürlüğü arasındaki dengeyi kurma çabasıyla şekillenmiştir. Bu dönemde tarikatlar, resmi olarak yasaklanmış olsa da toplumsal etkilerini sürdürmüş, günümüzde ise tartışmalı bir konumda varlığını devam ettirmektedir.

4. GÜNCEL DURUM VE İSTATİSTİKLER

a. Türkiye’de Tarikatların Yaygınlığı

Türkiye’de tarikatlar, Cumhuriyet’in ilanından sonra resmi olarak kapatılmış olmalarına rağmen toplumsal hayatın farklı alanlarında varlıklarını sürdürmektedir. Bugün çeşitli araştırmalara göre onlarca farklı tarikat ve cemaat bulunmaktadır. Bunların bir kısmı köklü tarihî geçmişe sahip Nakşibendilik, Kadirilik, Halvetilik ve Mevlevîlik gibi geleneksel tarikatlardır; bir kısmı ise modern dönemde ortaya çıkan cemaat yapılanmalarıdır.

Tarikatların yaygınlığı özellikle büyük şehirlerde kendini göstermektedir. İstanbul, Ankara, Konya ve Bursa gibi merkezlerde tarikatların hem manevi hem de sosyal faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bunun yanında Anadolu’nun farklı bölgelerinde, özellikle kırsal alanlarda tarikatların halk üzerindeki etkisi daha güçlüdür.

Modern dönemde tarikatların faaliyet alanları çeşitlenmiştir. Geleneksel zikir ve sohbet toplantılarının yanı sıra, öğrenci yurtları, eğitim kurumları, yardım dernekleri ve vakıflar aracılığıyla toplumsal hayata etki etmektedirler. Bu durum, tarikatların yalnızca manevi rehberlik değil, aynı zamanda sosyal hizmet sunan kurumlar olarak algılanmasına yol açmaktadır.

b. Toplumsal Algı

Tarikatlara yönelik toplumsal algı çift yönlüdür. Bir kesim tarikatları manevi rehberlik sağlayan, bireylerin ahlaki ve dini gelişimine katkıda bulunan yapılar olarak görmektedir. Bu kesim için tarikatlar, toplumda dayanışmayı güçlendiren, yardımlaşmayı teşvik eden ve bireylere manevi huzur sağlayan kurumlar olarak değerlendirilmektedir.

Diğer kesim ise tarikatların denetimsiz faaliyetlerini eleştirmekte, özellikle eğitim ve yurt faaliyetleri üzerinden gençler üzerinde aşırı etkili olmalarını tartışmaktadır. Medyada yer alan istismar vakaları, tarikatlara yönelik olumsuz algıyı güçlendirmektedir. Bu nedenle, tarikatların toplumsal algısı hem olumlu hem olumsuz yönleriyle karmaşık bir tablo ortaya koymaktadır.

Toplumsal algı aynı zamanda siyasi tartışmalarla da şekillenmektedir. Tarikatların devletle ilişkileri, laiklik ilkesinin korunması ve inanç özgürlüğünün sınırları bağlamında sürekli gündeme gelmektedir. Bu tartışmalar, toplumda farklı kesimlerin tarikatlara yönelik algısını doğrudan etkilemektedir.

c. İstatistiksel Veriler

Tarikatların günümüzdeki konumunu anlamak için istatistiksel verilere bakmak önemlidir. TÜİK ve bağımsız araştırma kuruluşlarının verilerine göre, gençlerin yaklaşık %20'si tarikat veya cemaatlerle doğrudan ilişki içindedir. Bu oran, özellikle üniversite öğrencileri arasında daha yüksek çıkmaktadır.

Sosyal medya analizleri, tarikatların dijital ortamda da etkinlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tarikatlar, internet üzerinden sohbet, ders ve dini içerik paylaşımı yaparak geniş kitlelere ulaşmaktadır. Bu durum, tarikatların modern teknolojiyi kullanarak toplumsal etkilerini artırdığını göstermektedir.

Ayrıca kamuoyu araştırmaları, toplumun tarikatlara yönelik tutumunun bölgesel farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Büyük şehirlerde tarikatlara yönelik eleştirel tutum daha yaygınken, kırsal alanlarda tarikatlara yönelik olumlu algı daha güçlüdür.

5. TÜRKİYE'DE HUKUKİ ALTYAPI

a. Anayasa

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, tarikatlar ve dergâhların konumunu doğrudan düzenlemese de laiklik ve din özgürlüğü ilkeleri üzerinden bu yapılarla ilgili temel çerçeveyi belirler.

● **Madde 2:** “Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk Devletidir.” Türkiye Cumhuriyeti'nin laik bir devlet olduğu açıkça belirtilmiştir. Bu hüküm, devletin din karşısında tarafsızlığını ve dinî yapıların kamusal düzeni bozmayacak şekilde faaliyet göstermesini güvence altına alır. Tarikatların resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermesi, laiklik ilkesiyle doğrudan ilişkilidir.

● **Madde 24:** “Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.” Din ve vicdan özgürlüğü güvence altına alınmıştır. Bireylerin dini inançlarını serbestçe yaşama ve ifade etme hakkı tanınmıştır. Ancak bu özgürlük, kamu düzenini bozacak şekilde kullanılamaz. Tarikatların faaliyetleri, bu madde kapsamında inanç özgürlüğü ile kamu düzeni arasındaki dengeyi kurmak zorundadır.

● **Madde 174:** “Anayasanın hiçbir hükmü, Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini koruma amacını güden, aşağıda gösterilen inkılap kanunlarının, Anayasanın

halkoyu ile kabul edildiği tarihte yürürlükte bulunan hükümlerinin, Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılabilir ve yorumlanamaz:

1. 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu;
2. 25 Teşrinisani 1341 tarihli ve 671 sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun;
3. 30 Teşrinisani 1341 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun;
4. 17 Şubat 1926 tarihli ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisiyle kabul edilen, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikah esasını ile aynı kanunun 110 uncu maddesi hükmü;
5. 20 Mayıs 1928 tarihli ve 1288 sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun;
6. 1 Teşrinisani 1928 tarihli ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki hakkında Kanun;
7. 26 Teşrinisani 1934 tarihli ve 2590 sayılı Efendi, Bey, Paşa gibi Lakap ve Unvanların Kaldırıldığına dair Kanun;
8. 3 Kanunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun.”

İnkılap kanunlarının korunması hükmü, tekke ve zaviyelerin kapatılmasını düzenleyen 677 sayılı kanunun anayasal güvence altında olduğunu belirtir. Bu madde, Cumhuriyet’in laiklik ilkesini korumak için önemlidir.

Bu anayasal hükümler, tarikatlar ve dergâhların resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermesini yasaklamakta, ancak bireylerin inanç özgürlüğünü korumaktadır.

b. Kanunlar

Tarikatlar ve dergâhlarla ilgili en önemli kanun, 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu’dur.

- **677 sayılı Kanun (1925):** “Türkiye Cumhuriyeti dahilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilumum tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kamilen seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesinde filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ipka edilir. Alelümum tarikatlerle şehlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, nakiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gayıptan haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatların istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet

ifa ve kisve iktisasi memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dahilinde salatine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilümmü sair türbeler mesdud ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş olan tekke veya zaviyeleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas edenler veya ayını tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidematı ifa veya kıyafet iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan aşağı olmamak üzere cezayı nakdiile cezalandırılır.” Bu kanunla birlikte tarikatların ve dergâhların resmi faaliyetleri yasaklanmıştır. Tekke, zaviye ve türbeler kapatılmış, şeyhlik, dervişlik gibi unvanların kullanılması yasaklanmıştır. Bu kanun, Cumhuriyet’in laiklik ilkesini korumak için çıkarılmıştır.

- **Türk Ceza Kanunu:** Kamu düzenini bozacak şekilde örgütlenmeye karşı hükümler içerir. Tarikatların faaliyetleri, kamu düzenini bozması halinde cezai yaptırımlara tabi olabilir.
- **Dernekler ve Vakıflar Kanunu:** Tarikatlar resmi olarak dernek veya vakıf çatısı altında faaliyet gösteremez. Ancak bazı cemaatler, vakıf veya dernek adı altında faaliyet göstermektedir. Bu durum, hukuki açıdan tartışmalıdır.

Kanunlar, tarikatların resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermesini yasaklamakta, ancak fiili olarak bu yapıların varlığını sürdürmesine engel olamamaktadır.

c. Mahkeme Kararları

Mahkeme kararları, tarikatlar ve dergâhlarla ilgili hukuki çerçevenin uygulanmasında önemli rol oynamaktadır.

- **Anayasa Mahkemesi Kararları:** Laiklik ilkesinin korunması vurgulanmıştır. Tarikatların resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermesi, laiklik ilkesine aykırı bulunmuştur. Anayasa Mahkemesi, laiklik ilkesini devletin temel düzeni açısından vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, tarikatların resmi bir tüzel kişiliğe sahip olmadan faaliyet yürütmeleri, devletin din ve vicdan özgürlüğü karşısında tarafsızlığını zedeleyebileceği için laiklik ilkesine aykırı kabul edilmiştir. Mahkeme, laikliğin yalnızca din ve devlet işlerinin ayrılığı değil, aynı zamanda kamu düzeninin ve toplumsal barışın güvencesi olduğunu vurgulamıştır.
- **Danıştay Kararları:** Tarikatların kamu düzenini bozacak şekilde faaliyet göstermesi halinde kapatılabileceği belirtilmiştir. Danıştay, tarikatların faaliyetlerinin yalnızca bireysel inanç özgürlüğü kapsamında değerlendirilemeyeceğini, kamu düzenini tehdit eden veya toplumsal huzuru bozan durumlarda devletin müdahale yetkisine sahip olduğunu belirtmiştir. Bu kararlar, dini grupların özgürlük alanlarının kamu yararı ve düzeni ile dengelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

● **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) Kararları:** İnanç özgürlüğünün sınırları tartışılmıştır. AİHM, bireylerin dini inançlarını serbestçe yaşama hakkını korurken, kamu düzenini bozacak faaliyetlerin sınırlandırılabilirliğini belirtmiştir. AİHM, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 9. maddesi çerçevesinde din ve vicdan özgürlüğünü temel bir hak olarak kabul etmektedir. Ancak bu özgürlüğün mutlak olmadığını, kamu güvenliği, kamu düzeni ve başkalarının haklarının korunması gibi

gerekçelerle sınırlanabileceğini ifade etmiştir. Mahkeme, devletlerin bu dengeyi gözeterek hem bireysel özgürlükleri koruması hem de toplumsal düzeni sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Mahkeme kararları, tarikatların faaliyetlerinin laiklik ve kamu düzeni ilkeleriyle uyumlu olması gerektiğini vurgulamaktadır.

6. DÜNYADAN KARŞILAŞTIRMALI ÖRNEKLER

a. Fransa

Fransa, laiklik ilkesini en katı biçimde uygulayan ülkelerden biridir. “Laïcité” olarak bilinen bu anlayış, devletin din karşısında mutlak tarafsızlığını ve dinî yapıların kamusal alanda görünürlüğünün sınırlandırılmasını öngörür. 1905 tarihli Laiklik Yasası, kilise ile devletin kesin ayrımını sağlamış, dinî kurumların devlet desteği almasını yasaklamıştır.

Tarikat benzeri yapılar Fransa’da resmi statüye sahip değildir. Dinî gruplar yalnızca dernek statüsünde faaliyet gösterebilir ve devlet desteği alamaz. Eğitim alanında dinî kurumların etkisi sınırlıdır; devlet okullarında dinî semboller yasaktır. Bu yaklaşım, tarikatların kamusal alandaki etkisini minimuma indirmeyi amaçlar.

Fransa örneği, laikliğin katı biçimde uygulanmasının dinî yapıların kamusal alandaki etkisini sınırladığını göstermektedir. Ancak bu durum, inanç özgürlüğü açısından zaman zaman tartışmalara yol açmaktadır.

b. Amerika Birleşik Devletleri

ABD, din özgürlüğünü en geniş biçimde tanıyan ülkelerden biridir. Anayasa’nın Birinci Ek Maddesi, din özgürlüğünü güvence altına alır ve devletin herhangi bir dini desteklemesi veya engellemesini yasaklar. Bu nedenle, tarikat benzeri yapılar ABD’de yasal statüye sahip olabilir ve faaliyetlerini özgürce sürdürebilir.

ABD’de dinî gruplar, kiliseler, cemaatler ve tarikatlar vergi muafiyeti gibi avantajlara sahiptir. Ancak kamu düzenini bozacak veya bireylerin haklarını ihlal edecek faaliyetler engellenir. Örneğin bazı tarikat benzeri grupların istismar vakaları mahkemeler tarafından cezalandırılmıştır.

ABD örneği, din özgürlüğünün geniş biçimde tanınmasının tarikatların faaliyetlerini kolaylaştırdığını, ancak kamu düzeni açısından denetim mekanizmalarının da gerektiğini göstermektedir.

c. İran

İran, dinî ideolojiye dayalı bir devlet yapısına sahiptir. Tarikatlar ve cemaatler, devletin resmi dinî anlayışıyla uyumlu olmak zorundadır. Şii İslam'ın resmi mezhep olduğu İran'da, tarikatların faaliyetleri devlet kontrolü altındadır.

Devlet, tarikatların faaliyetlerini sıkı biçimde denetler ve resmi ideolojiye aykırı olan yapıları yasaklar. Bu durum, inanç özgürlüğünü sınırlamakta, ancak devletin dinî ideolojisini güçlendirmektedir.

İran örneği, tarikatların devlet kontrolü altında faaliyet göstermesinin inanç özgürlüğünü sınırladığını, ancak devletin ideolojik bütünlüğünü koruduğunu göstermektedir.

d. Hindistan

Hindistan, çok dinli ve çok kültürlü yapısıyla dikkat çeker. Ülkede Hinduizm, İslam, Hristiyanlık, Budizm ve diğer dinler bir arada yaşamaktadır. Tarikat benzeri yapılar, resmi olarak tanınmakta ve faaliyetlerini sürdürebilmektedir.

Hindistan Anayasası, din özgürlüğünü güvence altına alır. Ancak şiddet ve ayrımcılık içeren faaliyetler yasaktır. Tarikatlar ve cemaatler, sosyal hizmetler, eğitim ve kültürel faaliyetler aracılığıyla toplumsal hayata katkı sağlamaktadır.

Hindistan örneği, dinî çeşitliliğin anayasal güvence altında olmasının tarikatların faaliyetlerini kolaylaştırdığını, ancak kamu düzeni açısından sınırların da bulunduğunu göstermektedir.

7. KONUYA DAİR ELEŞTİRİLER VE TARAFLAR a. Destekleyen Görüşler

Tarikatların ve dergâhların hukuki zemine oturtulmasını savunan görüşler, genellikle inanç özgürlüğü ve toplumsal ihtiyaçlar üzerinden şekillenir. Bu görüşe göre, bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamak için tarikatların varlığı gereklidir. Tarikatlar, bireylere ahlaki rehberlik sunar, toplumsal dayanışmayı güçlendirir ve sosyal hizmetler sağlar.

Destekleyenler, tarikatların resmi statüye kavuşmasının şeffaflık ve denetim açısından da faydalı olacağını savunur. Bugün tarikatlar resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermekte, bu durum denetimsizlik ve istismar risklerini artırmaktadır. Hukuki bir düzenleme, tarikatların faaliyetlerini şeffaf hale getirecek, devletin denetim mekanizmalarını devreye sokacak ve olası suistimallerin önüne geçecektir.

Ayrıca, tarikatların hukuki zemine oturtulması, onların meşruiyetini güçlendirecek ve toplumda daha olumlu bir algı yaratacaktır. Bu durum, hem tarikatların kendi faaliyetlerini güvence altına alacak hem de bireylerin inanç özgürlüğünü daha güçlü biçimde koruyacaktır.

b. Eleştiren Görüşler

Tarikatların hukuki zemine oturtulmasına karşı çıkan görüşler ise laiklik ve devletin tarafsızlığı üzerinden şekillenir. Bu görüşe göre, tarikatların resmi statü kazanması laiklik ilkesini zedeleyecek, devletin din karşısında tarafsızlığını kaybetmesine yol açacaktır.

Eleştirenler, tarikatların resmi statüye kavuşmasının, dinî yapıların kamusal alanda daha fazla görünür hale gelmesine ve devletle iç içe geçmesine neden olacağını savunur. Bu durum, laiklik ilkesine aykırı olarak devletin tarafsızlığını zedeleyebilir.

Ayrıca, tarikatların resmi statüye kavuşması, toplumsal düzen açısından da riskler doğurabilir.

Tarikatların eğitim ve yurt faaliyetleri üzerinden gençler üzerinde aşırı etkili olması, bireylerin özgür iradesini sınırlandırabilir. Bu nedenle, tarikatların resmi statüye kavuşması yerine, mevcut yasakların sürdürülmesi gerektiği savunulmaktadır.

c. Taraflar

Tarikatlar ve dergâhlarla ilgili tartışmalarda üç temel taraf bulunmaktadır:

- **Devlet:** Düzenleme ve denetim sorumluluğu taşır. Devlet, laiklik ilkesini korumak ve kamu düzenini sağlamak için tarikatların faaliyetlerini sınırlandırır. Ancak aynı zamanda bireylerin inanç özgürlüğünü de güvence altına almak zorundadır.
- **Tarikatlar:** Meşruiyet ve özgürlük talep eder. Tarikatlar, manevi rehberlik ve sosyal hizmetler sunarak toplumda önemli bir rol oynar. Ancak resmi statüye sahip olmadan faaliyet göstermeleri, denetimsizlik ve istismar risklerini artırır.
- **Toplum:** Hem manevi ihtiyaç hem güvenlik kaygısı taşır. Toplumun bir kesimi tarikatları manevi rehberlik sağlayan yapılar olarak görürken, diğer kesim istismar vakalarına dikkat çekmektedir. Bu nedenle, toplumun tarikatlara yönelik algısı çift yönlüdür.

8. KAYNAKÇA

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982 ve değişiklikler)
- 677 sayılı Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Kanunu (1925)
- Türk Ceza Kanunu (2004 ve deęişiklikler)
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), Madde 9
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararları
- BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Madde 18
- Evliya Çelebi, Seyahatname
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi
- Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu – Toplum ve Ekonomi
- Ahmet Yaşar Ocak, Türkiye’de Tarikatlar ve Dini Hayat
- Şerif Mardin, Din ve İdeoloji
- Erik Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye’nin Tarihi
- Feroz Ahmad, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi
- İlber Ortaylı, Osmanlı’da Gündelik Hayat
- KONDA Araştırma Raporları – Türkiye’de dini hayat ve cemaatler
- TÜİK verileri – Eğitim ve toplumsal yapı